

УДК 347.121.1
DOI 10.32782/pub.health.2022.2.2

Блащук Тетяна Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового Інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»,
Член науково-консультативної ради при Верховному Суді

Шелестюк Юлія Сергіївна,
здобувач магістратури
Навчально-наукового Інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»

ОХОРОНА ПРАВ ПАЦІЄНТІВ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Стаття присвячена порівняльно-правовому дослідженню норм права щодо охорони прав пацієнтів та їх реалізації в Україні та Європейському Союзі, а також вказано на шляхи уніфікації та тенденції розвитку з огляду на наявні національні здобутки та міжнародні практики.

За допомогою порівняльного методу проаналізовано законодавство України, міжнародні акти та практику Європейського суду з прав людини щодо прав на захист людської гідності, на рівність, переважного права пацієнта, аспектів доступності медичної допомоги, якості медичної допомоги, питання індивідуальної автономії, інформації та інформованої згоди. Встановлено, що український законодавець визначив ці питання у нормативно-правових актах, певною мірою навіть детальніше та конкретніше, ніж це визначено міжнародними актами. Однак відкритим залишається питання реальної та відповідної імплементації цих норм у життя і дотримання цих норм надавачами медичних послуг зокрема.

Ключові слова: пацієнт, права пацієнта, згода, законодавство, Європейський Союз.

Shelestyuk Yu. S., Blashchuk T. V. PROTECTION OF PATIENTS' RIGHTS IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

The article is devoted to the comparative legal study of legal norms on the protection of patients' rights and their implementation in Ukraine and the European Union, as well as ways of unification and development trends in view of existing national achievements and international practices. The comparative method was used to analyze the legislation of Ukraine, international acts and case law of the European Court of Human Rights on the rights to protection of human dignity, equality, the patient's priority, aspects of access to health care, quality of care, individual autonomy, information and informed consent. It has been established that the Ukrainian legislator has defined these issues in normative legal acts, to some extent even more detailed and specific than those defined by international acts. However, the issue of real and appropriate implementation of these norms in life and compliance with these norms by health care providers in particular remains open.

Key words: patient, patient rights, consent, legislation, European Union.

Постановка проблеми. Правовідносини у сфері надання медичної допомоги, що є чи не найважливішими у сфері охорони здоров'я, сфокусовані на розкритті відносин між суб'єктами цих правовідносин щодо благ, що визнаються найвищою соціальною цінністю на конституційному рівні. Кожному пацієнту при будь-якому медичному втручанні має бути гарантовано якість і безпеку наданої медичної допомоги і недопущення невиннованого ризику для життя та здоров'я.

Необхідно зазначити, що вітчизняна нормативно-правова база містить положення, що регулюють права громадян та способи їх захисту у сфері медичних правовідносин. Водночас, враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку нашої дер-

жави, актуальними завданнями стають пізнання і вивчення міжнародного та регіонального права, застосування практики найкращого міжнародного та національного досвіду та удосконалення нормативно-правової бази у сфері надання медичної допомоги та захисту прав пацієнтів у випадку їх порушення неналежною реалізацією цього права.

Отож у процесі дослідження ми розглянемо актуальне питання прав пацієнтів та реалізації їх захисту в Україні та Європейському Союзі (надалі – ЄС), шляхи його оптимізації та тенденції розвитку з огляду на наявні національні здобутки та міжнародні практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми. У цій роботі проведений аналіз чин-

ного міжнародного та вітчизняного законодавства, досліджено науковий прецедент у даній сфері, наукові праці вчених, а також наукові статті. Сьогодні питання прав пацієнтів та їх захисту досліджено і висвітлено у працях таких науковців: Marc S. Stauch, С.В. Антонова, В.О. Галая, О.В. Дроздової, А.М. Ковалю, К.Р. Резворович, І.Я., Сенюти, Р.О. Стефанчука, Г.П. Тимченка та інших.

Мета і завдання дослідження. Мета цієї статті полягає у всебічному дослідженні законодавства щодо прав пацієнтів в Україні та ЄС, а також шляхів їх розвитку шляхом вдосконалення національного законодавства на основі практики країн-членів ЄС та Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ), проведенні всебічного аналізу отриманої інформації.

Виклад основного матеріалу. Права людини у сфері охорони здоров'я включають усі права, якими наділені суб'єкти медичних правовідносин, закріплені на національному та міжнародному рівнях, що стосуються окресленої сфери. До них належать: право на інформовану згоду, право на вільний вибір лікаря та закладу охорони здоров'я, медичну таємницю та конфіденційність, право на захист порушених прав, право на доступність послуг у системі охорони здоров'я тощо. Сфера охорони здоров'я, зокрема у частині надання медичної допомоги, перебуває у стані трансформації, а медична реформа, яка відбувається на сучасному етапі розвитку України, потребує взаємодії законодавства та практичних порад з боку міжнародних практик.

Ми проаналізуємо чотири різні кодифікації прав людини у сфері охорони здоров'я та надання медичної допомоги, що стосуються прав пацієнтів та які діють на території ЄС. По-перше, Універсальна (загальна) декларація по біоетиці та правам людини [1] (далі – УДБПЛ) була прийнята ЮНЕСКО на генеральній асамблеї 19 жовтня 2005 року. Декларація була розроблена Міжнародним комітетом з біоетики при ЮНЕСКО. По-друге, Лісабонська декларація Всесвітньої медичної асоціації з прав пацієнтів була прийнята в 1981 році [2]. У вступі зазначено: лікар повинен діяти в інтересах пацієнта згідно зі своєю совістю, необхідні також відповідні гарантії автономії і справедливого ставлення до пацієнта. Декларація затверджує основні права, якими, з точки зору медичної спільноти, має володіти кожен пацієнт.

По-третє, у 1997 р. Рада Європи прийняла Конвенцію про захист прав людини та людської гідності щодо застосування біології та медицини: Конвенцію про права людини та біомедицину (Європейська конвенція про права людини та біо-

медицину) [3]. Ця Конвенція окреслює такі базові принципи стосовно прав пацієнтів, як рівноправний доступ до медичної допомоги та захист права на інформовану згоду, приватне життя та право на інформацію. Ці засади є обов'язковими для держав, які ратифікували Конвенцію.

Нарешті, у 2002 р. Активна громадська мережа у співпраці з громадськими організаціями з різних країн ЄС розробили Європейську хартію прав пацієнтів (надалі ЄХПП та Хартія) [4], у яких чітко і вичерпно витлумачені права пацієнтів. Цей документ став правовою основою започаткованого в Європі руху, метою якого було залучення пацієнтів до більш активної ролі у творенні та впровадженні послуг з охорони здоров'я. Хоча Хартія має рекомендаційний характер, об'єднані в потужну мережу організації з прав пацієнтів у Європі успішно пролобіювали визнання і прийняття прав, проголошених у Хартії, на законодавчому рівні. Хартія також слугувала орієнтиром для моніторингу та оцінки функціонування систем охорони здоров'я в Європі.

Порівнявши європейське законодавство із національним, ми можемо визначити пріоритетні напрямки розвитку права на медичну допомогу та проаналізувати, які з практик будуть найкращими для застосування в Україні.

Захист людської гідності є важливим при наданні медичної допомоги, тому це право тісно пов'язане із цією сферою. УДБПЛ (2005) у статті 3 передбачає, що людська гідність, права людини та фундаментальні свободи повинні повністю поважатися. Стаття 10 закріплює фундаментальну рівність усіх людей в повазі гідності та прав, щоб до них відносились справедливо та рівноправно. Лісабонська декларація, в свою чергу, конкретизує це право у розрізі права на отримання медичної допомоги: пункт а, статті 10 закріплює, що слід завжди поважати людську гідність і право пацієнтів на недоторканність приватного життя, а також їхні культурні і моральні цінності при наданні медичної допомоги і в ході практичного медичного навчання. Конвенція про права людини та біомедицину право на захист людської гідності окреслює як ціль у статті 1 – сторони цієї конвенції зобов'язані захищати гідність та індивідуальність усіх людей і гарантувати це право кожному без дискримінації, поважати їх цілісність та інші права і фундаментальні свободи щодо біології та медицини.

Українське законодавство закріплює право на повагу до людської гідності у Конституції України [5] та Цивільному кодексі України (надалі – ЦК України) [6]. Відповідно, у статті 28 Конституції України виокремлюється питання медичного

примусу та необхідності вільної згоди – ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідкам.

Щодо права на повагу до людської гідності, то ЄСПЛ у справі Невмержицький проти України (Nevmerzhitsky v. Ukraine) (2005) постановив те, що порушення статті 3 Конвенції стосовно невідповідного медичного лікування та надання допомоги заявнику під час його перебування в місці позбавлення волі призвело до нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження [7].

Відсутність дискримінації. УДБПЛ визначає у статті 11, що жодна людина або група не повинна піддаватися дискримінації або стигматизації будь-якого підґрунтя, що порушують права людини та її фундаментальні свободи. Закріплення цього права є дещо схожим у Лісабонській декларації: стаття 1 – будь-яка особа має право на відповідне медичне обслуговування без будь-яких обмежень. Водночас Конвенція про права людини і біомедицину та ЄХПП конкретизують, які обмеження вважаються дискримінацією. У Конвенції – будь-яка форма дискримінації проти людини, що базується на ґрунті його або її генетичної спадковості заборонена (ст. 11), ЄХПП – медичні послуги повинні бути рівно доступними для кожного без будь-якої дискримінації щодо фінансового становища, місця проживання, виду захворювання або часу доступу до послуг (ст. 2).

Національне законодавство закріплює це право у п. «и» ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (надалі – Основи) [8], вказуючи, що кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних зі станом здоров'я. Варто зазначити, що цю статтю можна було б деталізувати з урахуванням статті ЄХПП щодо можливості отримання медичної допомоги, незважаючи на інші дискримінаційні ознаки – фінансове становище, місце проживання, період, у який особа звернулася за наданням допомоги, тощо. Це б дало змогу пацієнтам реалізувати саме право на медичну допомогу за будь-яких умов.

Переважає право пацієнта, яке визначене УДППЛ (ст.3) та Конвенцією про права людини та біомедицини (ст. 2), сформульовано ідентично: інтереси та благополуччя людини повинні бути вищі за інтереси науки або суспільства. Лісабонська декларація передбачає, що лікування будь-якого пацієнта проводиться виключно в інтересах його здоров'я.

Проаналізувавши чинне вітчизняне законодавство, нам не вдалося знайти чіткого закріплення цього права. Однак проект Закону України від 06.12.2007 № 1132 «Про захист прав пацієнтів» [9] передбачав таку норму: медичні працівники зобов'язані діяти в інтересах пацієнта у будь-який час, виходячи з принципу домінування інтересів та благополуччя окремої людини над інтересами суспільства або науки. На нашу думку, у чинне медичне законодавство необхідно додати таку норму, оскільки права окремої людини є найціннішим благом і діяльність медичних працівників має спрямовуватися на покращення її стану та збереження життя, без можливих зловживань на свою користь та на користь третіх осіб.

Про порушення цього права йдеться, зокрема, у справі «Гласс проти Великобританії», суть якої зводилася до того, що було подано скаргу матір'ю, синові якої було дано морфій лікарями, які вважали за необхідне полегшити страждання пацієнта, який перебував кінцевій фазі порушення дихання. На думку заявниці, «втручання у право на здоров'я не може бути необхідним в умовах демократичного суспільства, оскільки медичний заклад перед тим, як давати морфій, повинен був звернутися до суду із проханням провести експертизу на предмет того, чи таке лікування є найкращим для здоров'я дитини» [10].

Щодо *доступу до медичних послуг* УДБПЛ, то у статті 14 закріплює принцип соціальної відповідальності у сфері охорони здоров'я. Прогрес в науці та техніці повинен вплинути на поліпшення: (а) доступу до якісної медицини та життєво необхідних ліків, особливо для здоров'я жінок та дітей тому, що здоров'я є невід'ємною частиною життя і тому повинно вважатися соціальним та людським благом. Натомість Конвенція про права людини та біомедицину (1997) у статті 3 визначають право на рівноправний доступ до медичних послуг, беручи до уваги медичні потреби та наявні ресурси, повинно бути зроблено усе можливе для надання рівноправного доступу до медичних послуг відповідної якості. ЄХПП (2002) у статті 8 зазначає, що право на дотримання стандартів якості виражається у тому, що кожна людина має право доступу до високоякісних медичних послуг на умовах дотримання стандартів якості і лікування.

Якщо аналізувати вітчизняне законодавство, то право на доступність передбачається Конституцією України: кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ч. 1 ст. 49 Конституції України). Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслу-

говування (ч. 3 ст. 49 Конституції України). Відповідно, можна сказати, що національне законодавство доволі широко описує право на доступність, не конкретизує напрямки, на які це право має поширюватися, а тому варто було б зазначити, встановити принцип доступності до необхідних ліків та послуг для усіх верств населення.

Щодо *якості надання медичних послуг*, то Лісабонська декларація (1981) передбачає: Стаття 1 – Право на високоякісне медичне обслуговування б. ... лікування повинно надаватися згідно із загально затвердженими медичними принципами. г. Забезпечення якості завжди має бути невід'ємною частиною охорони здоров'я. Зокрема, лікарям слід прийняти на себе обов'язки із забезпечення якості медичних послуг. ЄХПП у тій же статті 8 зазначають, що право на якісну медичну допомогу вимагає від медичних закладів та лікарів надавати задовільний рівень послуг, комфорту та людських відносин. Інші вищевказані документи не передбачають такого пункту, однак вказують про необхідність ефективності надання медичних послуг, що можна вважати відповідником якісних послуг.

В Україні якість надання медичної допомоги затверджується Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28.09.2012 № 752 Про порядок контролю якості медичної допомоги (далі – Порядок). У ньому визначено поняття якісної медичної допомоги та те, що Порядок розроблено з метою впровадження та організації роботи щодо управління якістю медичної допомоги, його спрямованість на забезпечення одержання пацієнтами медичної допомоги належної якості [11]. Тому можна констатувати, що в Україні цей принцип є чітко задекларованим, оскільки якість надання медичної допомоги контролюється керівництвом відповідних медичних закладів та на зовнішньому рівні державними органами виконавчої влади шляхом проведення ліцензування, акредитацій, атестацій медичного персоналу тощо.

Право на індивідуальну автономію, відповідно до Лісабонської декларації (ст. 3) та ЄХПП (ст. 5), передбачає, що пацієнт має право на самостійне прийняття рішень стосовно себе. Лікар повинен поінформувати пацієнта щодо наслідків його/її рішення. А також кожна людина має право вільно обирати різні види лікувань, процедури та лікарів на основі адекватної інформації. Пацієнт має право обирати метод діагностики та лікування та до якого лікаря або лікарні звертатися.

Національне законодавство закріплює це право у статті 38 Основ, яка визначає, що кожний пацієнт, який досяг чотирнадцяти років і який

звернувся за наданням йому медичної допомоги, має право на вільний вибір лікаря, якщо останній може запропонувати свої послуги, та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій. Кожний пацієнт має право, коли це виправдано його станом, бути прийнятим у будь-якому закладі охорони здоров'я за своїм вибором, якщо цей заклад має можливість забезпечити відповідне лікування.

Стаття 284 ЦК України проголошує право фізичної особи на надання їй медичної допомоги незалежно від будь-яких обставин. Відповідно до цього фізична особа, яка досягла 14 років і яка звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій.

Механізм реалізації права особи (пацієнта) вільно обрати або змінити лікаря, який надаватиме первинну медичну допомогу (сімейного лікаря, дільничних терапевта або педіатра), визначено у Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та формі декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу, затвердженій наказом Міністерства охорони здоров'я України від 03.07.2018 № 503 (далі – Порядок № 503) [12]. Порядком № 503 передбачено, що пацієнт (його законний представник) має право обрати лікаря, який надає первинну медичну допомогу, незалежно від зареєстрованого місця проживання такого пацієнта¹.

Зазначене право є важливим для пацієнта, оскільки надає йому можливість лікуватися у спеціаліста, якого обрав та довіряє цей пацієнт або у такому закладі, який має сучасне та ефективне обладнання, методи діагностики та найбільш кваліфікованих медичних працівників.

У справі «Тисяк (Тисенц) проти Польщі» [13] заявник скаржився на обмеження права на медичний аборт і значну шкоду здоров'ю матері після народження дитини. Відмова лікарів від виконання абортів піддала її здоров'я серйозній небезпеці, що привело до порушення права на недоторканність приватного життя. Враховуючи особливі обставини справи й особливо характер прийнятих рішень, необхідно встановити, чи був заявник залучений до процесу прийняття рішень, що розглядається в цілому, тією мірою, яка забезпечила б необхідний захист його або її інтересів.

¹ Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.03.2018 № 503. Дата оновлення: 03.07.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0347-18> (дата звернення: 25.03.2021).

Право на інформацію кореспондує праву на інформовану згоду, тому вищезазначені міжнародні акти, а саме Лісабонська декларація (ст. 7), Конвенція про права людини і біомедицину (ст. 10) закріплюють це як право пацієнта отримувати інформацію про стан свого здоров'я, знайомитись з медичною документацією, у тому числі про медичні факти, що стосуються її/його стану... Однак ЄХПП у статті 3 передбачає ще право знати про медичні послуги та їх використання, у тому числі наукові дослідження та технологічні інновації. У свою чергу, право пацієнта на отримання інформації про стан здоров'я регулюється статтею 285 Цивільного кодексу України та статтею 39 Основ. Так, пацієнт, який досяг повноліття, має право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються його здоров'я.

Питання *інформованої згоди* закріплюються в УДБПЛ у статті 6 як «будь-які профілактичні, діагностичні або лікувальні заходи повинні проводитися з попередньої інформованої та вільної згоди людини, яка володіє адекватною інформацією...». Щодо національного законодавства, то Конституція України передбачає, що жодна особа без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом (ч. 3 ст. 28) та те, що кожна людина має право на особисту недоторканність (ч. 1 ст. 29).

У частинах 3, 4, 5 ст. 284 ЦК України передбачається, що надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла 14 років, провадиться за її згодою.

Повнолітня дієздатна фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, має право відмовитись від лікування. У невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю фізичної особи, медична допомога надається без згоди фізичної особи або її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника. Згода інформованого, відповідно до ст. 39 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», пацієнта необхідна для застосування методів діагностики, профілактики та лікування. Отже, питання вільної та інформованої згоди або відмови пацієнта закріплюється у вітчизняних нормативно-правових актах, і вони цілком відповідають міжнародним практикам, що є одним з позитивних моментом.

Висновки. Порівнявши чотири різні кодифікації прав людини у сфері охорони здоров'я та надання медичної допомоги та практику ЄСПЛ із національним законодавством щодо прав на захист людської гідності, на рівність, переважного права пацієнта, аспектів доступності медичної допомоги, якості медичної допомоги, питання індивідуальної автономії, інформації та інформованої згоди, приватності та конфіденційності, щодо прав осіб, які не в змозі надати інформовану згоду, варто зазначити, що український законодавець визначив ці питання у нормативно-правових актах, певною мірою навіть детальніше та конкретніше, ніж це визначено міжнародними актами. Однак відкритим залишається питання реальної та відповідної імплементації цих норм у життя і дотримання цих норм надавачами медичних послуг зокрема.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Всеобщая декларация о биоэтике и правах человека от 19.10.2005 URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bioethics_and_hr.shtml (дата звернення: 20.09.2021).
2. Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта від 01.10.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_016 (дата звернення: 20.09.2021).
3. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (від 4 квітня 1997 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334 (дата звернення: 20.03.2021).
4. Європейська хартія прав пацієнта від 2002 р. URL: www.eesc.europa.eu/self-and-coregulation/documents/codes/private/085-private-act.pdf (дата звернення: 25.09.2021).
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96ВР. Законодавство України: база даних / Верховна Рада України. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 24.10.2021).
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 24.10.2021).
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Невмержицький проти України» від 05.04.2005 № 54825/00. URL: <http://khpg.org/1075312544> (дата звернення: 25.09.2021).
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ Законодавство України: база даних / Верховна Рада України. Дата оновлення: 24.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 19.10.2020).
9. Про захист прав пацієнтів : Проект Закону України від 06.12.2007 № 1132. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF0VG00A.html (дата звернення: 20.09.2021).

-
10. Справа Гласс проти Сполученого Королівства: рішення Європейського суду з прав людини від 09.03.2004 р. URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/j02_076_078.pdf (дата звернення: 20.09.2021).
 11. Про порядок контролю якості медичної допомоги : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.09.2012 № 752. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1996-12> (дата звернення: 25.09.2021).
 12. Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.03.2018 № 503. Дата оновлення: 03.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0347-18> (дата звернення: 25.09.2021).
 13. Тысяк (Тысенц) против Польши [Tysiac v. Poland] : Постановление Европейского Суда от 20 марта 2007 года, жалоба номер 5410/03. URL: <http://old.ourcourt.ru/practice/feder00/pr00842.htm>. (дата звернення: 20.09.2021).